

Даниленко Л.І. (Київ, Україна)

Проблема термінологічного статусу паремії у сучасній чеській лінгвістиці

Пропонована стаття є продовженням дослідження термінологічної системи чеської пареміології, на якій позначилися джерела XIX-XX ст. Проаналізовано підходи чеських лінгвістів до термінологічного розмежування усталених словесних комплексів, здійснено порівняння дефініцій понять прислів'я і приказка, що склалися в чеській лексикографічній практиці.

Ключові слова: чеська мова, термінологічна система, пареміологія.

Предлагаемая статья является продолжением исследования терминологической системы чешской паремологии, на которую повлияли источники XIX-XX вв. Предпринят анализ подходов чешских лингвистов к терминологическому разграничению устойчивых словесных комплексов, проведено сравнение дефиниций пословица и поговорка, сложившихся в чешской лексикографической практике.

Ключевые слова: чешский язык, терминологическая система, пареміологія.

This article is continuation of research of Czech paremiology terminological system, influenced by sources of XIX-XX centuries. Analysis of approaches of Czech linguists to terminological differentiation of set word complexes is carried out, as well as comparison of proverb and saying definitions, developed in Czech lexicographical practice.

Key words: Czech language, system of terms, paremiology.

Розвиток фразеології як окремої лінгвістичної дисципліни у другій половині XX ст. призвів до актуалізації у славистиці термінів *фразеологічна одиниця*, *фразеологізм*, *ідіома*, яким в богемістиці відповідають терміни *frazém*, *idiom*. З виходом у світ тритомного Словника чеської фразеології та ідіоматики (1983-1994) за редакцією Фр.Чермака, Ї.Гронека і Я.Махача (Fr.Čermák, J.Hronek, J.Machač) нарешті вдалося “прилаштувати” (виділити в окрему нішу) величезну групу образних висловів непередикативної структури, які упродовж XV-XIX ст. мали різні термінологічні позначення. Порівняльні звороти, іменні й дієслівні фразеологізми, подані в зазначеному виданні всебічно, практично вичерпно й системно, склали національний фонд чеської фразеології.

Усі інші образні одиниці вторинної номінації, які утворюють речення, висловлення, сьогодні в богемістиці належать до сфери понять *příslóví* і *pořekadlo* “прислів'я і приказки”. Підкреслимо, що упродовж свого історичного функціонування прислів'я і приказки мали синонімічні позначення, крім *rčení*, також *úslóví*, *souslóví*, *obrat* та ін., але і нині всі вони фактично вживаються як синоніми. У цьому переконають найновіші словники чеської мови: **úslóví kniž.** – (*neutr.*) výrok, průpovídka, sentence, (*neutr.*) rčení, pořekadlo, (*hovor.*) moudro (SČSA: 468); **rčení** – pořekadlo, přísloví, (*kniž.*) úslóví, řídic. (*neutr.*) průpovídka, výrok, aforismus, (*hovor.*) moudro (SČSA: 357); **pořekadlo** – rčení, průpověď (lidová), (*kniž.*) úslóví (SČSA: 357); **souslóví** – ling. viceslovní pojmenování (SČSA: 405); **příslóví** (*odb.*) proverbium (SČSA: 348).

Така ситуація спонукала провідного чеського фразеолога Фр.Чермака розширити список слів, якими в різний історичний період було позначувано

вислови паремійного жанру, а далі стверджувати, що всі вони взаємно дублюються або перетинаються, а головне – щодо своїх меж і змісту часто мають неясні, нечіткі термінологічні характеристики:

adagium, aforismus, anekdota, apohtegma, axióm, citát, floskule, formule, fráze, gróna, hádanka, heslo, hlavolam, hříčka, kalambúr, loci communes, maxim(a), motto, obrat, okřídlená slova, parémie, pořekadlo, poučka, pozdrav, pranostika, průpovídka, příslovi, rčení, rozpočítávadlo, říkadlo, sentence, slogan, spojení slov, truismus, úslovi, wellerismus, zaklínadlo, zařikávadlo, zásada.

Висновок Фр.Чермака досить категоричний: “Більшість цих слів треба в принципі відкинути” [5, 53]. Натомість автор пропонує новий термін – *propoziční a polypropoziční frazémy a idiomy* “пропозиційні та поліпропозиційні фраземи та ідіоми”. Йдеться про вислови зі структурою речення, тісно пов’язані з комунікативною ситуацією. Здавалося б, знайдено нове оригінальне рішення, особливо якщо мати на увазі основну ознаку прислів’їв і приказок, сформульовану ще Г.Л.Пермяковим, – вони знаки ситуацій або певних відношень між речами. Насправді новий термін має суттєві недоліки. Звернімося до аргументів Фр.Чермака.

Різниця між пропозиційними і поліпропозиційними фраземами та ідіомами, за Фр.Чермаком, полягає в наступному. Пропозиційні фраземи та ідіоми є комбінацією лексичних компонентів або лексичних колокацій, тобто здатності слова сполучатися у тексті зі словами певного лексичного значення, сумісності слів за їх лексичним значенням (тип **A**), тоді як поліпропозиційні фраземи та ідіоми складаються з кількох пропозиційних рівнів (тип **B**), причому обидва типи мають одного мовця (є моносуб’єктні). Іншими словами, одиниці типу **A** є реченнями з одним синтаксичним центром, а одиниці типу **B** – з кількома, напр.:

A: *Ani kuře zadarmo nehrabe, Pálí ho dobré bydlo, Mladost radost, Pro dobrotu na žebrotu, Kápní božskou!, Na Nový rok o slepičí krok, Cti otce svého i matku svou, Dobré pořizení!, Za zptání nic nedáš, Až po vás, Dobrou chut’!, Není zač, Těší mě., Tak se měj! To zrovna! Jak to tak vypadá., To ti teda povím., Kdo s koho., No a? Že by? Ani za nic!, Je to s ním všelijaký* та ін.

B: *Jak si kdo ustele, tak si lehne., Vrána k vráně sedá, rovný si rovného hledá., Kdyby blbost kvetla, budeš samý poupě., Když je něčeho moc, tak je toho příliš., Koukej, abys viděl!, Povídali, že mu hráli!, Kde se vzal, tu se vzal...* та ін.

Крім того, у поліпропозиційних фразем та ідіом Фр.Чермак виділяє діалогічний або інтерсуб’єктний тип, за яким розрізняються репліки двох мовців. Умовою функціонування інтерсуб’єктних поліпропозиційних фразем та ідіом є їхня кодифікація, закріплена суспільною мовною практикою, комунікативна компетенція учасників інтеракції, володіння ними комунікативними правилами, максимами, постулатами і конвенціями спілкування, напр.: *a) – Děkuji. – Není zač; б) – Jak se vede? – Děkuji, ujde to; в) – Proč? – Pro slepičí kvoč* та ін.

Неважко помітити, що серед наведених прикладів, які Фр.Чермак називає пропозиційними фраземами та ідіомами, крім приказково-прислів’яних висловів, є народно-календарні паремії, примовки, “ділові” вислови, кліше або прагматичні

кліше тощо. Таким чином, новий термін не усуває протиріч між семантичною природою цих синтаксичних структур, різних за своєю внутрішньою формою, до того ж у ньому закладено неузгодженість ознак “пропозиція” і “фразема, ідіома”. Поняття пропозиції, запозичене з логіки, в лінгвістиці кваліфікують як модель позначеної реченням ситуації, тоді як фразема за визначенням не може мати пропозиційного характеру.

Теоретична концепція Фр.Чермака лягла в основу щойно виданого останнього, четвертого тому “Словника чеської фразеології та ідіоматики. Реченнєві вирази” [7]. У вступній частині цієї праці зазначається, що у ній представлено “усталені **ідіоматичні й фразеологічні речення** (виділено Фр.Чермаком – Л.Д.), або пропозиційні фраземи різного типу як комбінація мінімально двох словесних форм”, при цьому “більшість з них не має навіть свого усталеного й загальноприйнятого найменування, яке б однозначно вказувало на той чи інший тип” [7, 9], напр.: *Jak se cítíte?* [7, 138], *Jen aby!* [7, 346], *No vida!* [7, 954], *Venku je úplná klouzačka* [7, 375], *Klid'o píďo!* [7, 471], *To je dobře* [7, 374], *Co to má znamenat* [7, 471], *Co na tom?* [7, 138], *To je krása!* [7, 398], *Je to celý román* [7, 733], *Vážení přátelé!* [7, 741], *Šťastný nový rok!* [7, 764], *Má to smysl?* [7, 829], *To je pode vši kritiku* [7, 405], *Dá se předpokládat, že...* [7, 864], або афоризми Е.Хемінгуея *Svět je hezký a stojí za to o něj bojovat* [7, 864], Ф.Пігера *O nás bez nás* [7, 622], І.Канта *Svoboda je poznána nutnost* [7, 872], Вольтера *Peníze světem vládnou* [7, 667], Цицерона *V nouzi poznáš přítele* [7, 619], Карла Гавлічка Боровського *Tak to chodí na tom světě, každou chvíli jinak* [7, 864], *V nouzi ti dá radu každý dobrý přítel, ale málokterý dá ti mouku pytel* [7, 619], Карла Гінка Махи *Bez konce láska je* [7, 383] та ін.

Довільно ексцерповані приклади свідчать про включення до збірки матеріалу, який, на нашу думку, немає стосунку ні до фразеології, ні до пареміології, а нова термінологічна сполука “фразеологічні речення” не відповідає системним ознакам терміна, оскільки передусім не відзначається точністю семантики.

З висловлених міркувань випливає, що запропонований Фр.Чермаком термін “пропозиційні та поліпропозиційні фраземи та ідіоми” позначає занадто широке поняття. Для дослідження усталених словесних комплексів фольклорного походження доцільніше прийняти класичні терміни – “паремія, прислів'я, приказка”.

Різні імена зазначених понять або перебувають в синонімічних відношеннях, або сигналізують про наявність ознак, які їх розмежовують. У даному разі справедливе і перше, і друге судження. Як було нами показано [1], чеський термін *příslóví* “прислів'я” генетично сягає латинського *proverbium*, *adagio*, грецького *παροιμία*, які, у свою чергу, не мали чітких поняттєвих обрисів. Вони охоплювали сентенції, афоризми, образні фрази, вислови, словосполучення, прислів'я, приказки тощо, тобто усталені словесні комплекси. Відтак термін *паремія* є етимомом стосовно понять *прислів'я* і *приказка*.

Чеська лексикографічна традиція, починаючи з ХІХ ст., закріпила за термінами *прислів'я* і *приказка* дефініції, що виявляли їх певні відмінності. Наведемо деякі з них з метою визначення релевантних ознак:

Прислів'я (Příslovi)

1. Стисле речення, що виражає практичну народну філософію у формі спонукання, застереження або дотепного судження (Kott II: 1086).
3. Лаконічно, влучно висловлена правда, досвід (Trav 1285).
5. Усталений народний вислів, який, як правило, образно виражає якісь загальні знання, життєву правду, колективний досвід, на відміну від приказки, містить моральне повчання (PSN III: 764).
7. Коротке, іноді римоване повчання, що підтримується народною традицією, часто виражене порівнянням або метафорою (SSJČ II: 1133).
9. Метафорична і неметафорична пропозиційна фраза звичайно в дидактичній функції, яка в певній ситуації вказує на освячений традицією досвід (EŠČ 357).

Приказка (Pořekadlo)

2. Загальний характерологічний вислів, який відрізняється від прислів'я тим, що не завжди є реченням і не має повчального змісту (Kott II: 766).
4. Загальнопоширений образний вислів (Trav 1213).
6. Усталений народний вислів, який, як правило, образно виражає якісь загальні знання і, на відміну від прислів'я, не містить морального повчання (PSN III: 682).
8. Короткий, іноді римований вислів, що виражає життєвий досвід без морального повчання і підтримується народною традицією (SSJČ II: 775).
10. Традиційний, але затемнений і нині рідко вживаний вислів, який стосується деяких типів пропозиційних фразем, крім прислів'їв (EŠČ 322).

Зіставлення словникових матеріалів показує, що спільними ознаками для прислів'їв і приказок є 1) усталеність, 2) народність, 3) традиційність, 4) узагальненість, 5) дидактичність, 6) частково образність, 7) влучність, лаконічність, 8) як правило, реченнєва структура, 9) звукова форма. Головне, що їх розрізняє – це переносність, метафоричність у прислів'їв і її відсутність у приказок.

Звертає на себе увагу дефініція (10) з одного найновіших чеських словників – “Енциклопедický slovník češtiny” (2002). На нашу думку, вона свідчить про її значну віддаленість від тлумачення поняття *приказка*, що склалося в чеській філологічній традиції, зокрема, в тій частині, яка стосується сучасного нібито рідкого вживання приказок та їх семантичної непрозорості. Навпаки, семантична структура приказок у порівнянні з прислів'ями (їх переносним, образним планом) вирізняється дослівним планом змісту, вона не потребує тлумачення, пор. приказки *Lehce nabyl, lehce pozbyl; V nouzi poznáš přítele; Kdo vybírá, přebere* тощо і прислів'я *Co na srdci, to na jazyku; Jak se do lesa volá, tak se z lesa ozývá; Pro dobrotu na žebrotu; Mluvití stříbro, mlčení zlato* та ін.

Отже, під терміном *прислів'я* розуміємо лаконічний народний відтворюваний вислів реченнєвої структури з повністю або частково переносним значенням, що є сукупністю соціальних, універсальних і національних культурно-детермінованих знань і уявлень про об'єктивну дійсність. Так, прислів'я *Sytý hladovému nevěří* відзначається подвійним планом – прямим і переносним. Натомість прислів'я *Kdo jiněmu jámu kopá, sám do ní padá* має лише алегоричний план.

Під терміном *приказка* розуміємо лаконічний народний відтворюваний вислів реченнєвої структури без переносного значення, що є сукупністю соціальних, універсальних і національних культурно-детермінованих знань і уявлень про об'єктивну дійсність.

Незважаючи на значні хронологічні межі, протягом яких *прислів'я* і *приказки*

перебували в сфері уваги лексикографів і дослідників, їх приналежність до певної філологічної дисципліни тривалий час не було визначено.

Можна з впевненістю констатувати, що в чеській лінгвістиці дослідження паремій перебуває на початковому етапі. Це засвідчує наступне тлумачення: “*přísloví, pořekadla, pranostiky (event. i další: maxíma, průpovídka a říkadla), se někdy vyučeuňují jako tzv. **paremie** a jejich studiem se zabývá paremiologie*” [6, 67]. Згадка про пареміологію в лінгвістичному аспекті у Ф.Чермака пов'язана з твердим переконанням: “образним висловом, що виражають завершену думку у формі замкнених ustalених речень в минулому жодна увага не приділялася” [5, 53]. Інтерес до цієї галузі останнім часом пожвавився завдяки науковій конференції “*Parémie národů slovanských*”, яка з 2002 р. проходить в Остравському університеті.

У східнослов'янській лінгвістиці *прислів'я* і *приказки* становили предмет дослідження в рамках фразеології, точніше, так званого її широкого розуміння. Широкий об'єм фразеології визначається як така сукупність словесних одиниць, що відтворюються в процесі мовлення готовими словесними формулами. В.М.Телія, розподіливши фразеологію на шість класів, відвела пареміології (саме прислів'ям і приказкам) п'яту позицію [3, 75]. Слід визнати, що в самостійну лінгвістичну галузь пареміологія почала виділятися з початку нинішнього століття, хоча й досі сам термін *паремія* сприймається в славістиці не однозначно. У тлумачному словнику сучасної української мови “**паремія** – уривок із книги Старого Заповіту, що містить пророчтво або повчання і читається в православній церкві під час відправи” (СУМ 6: 68; ВТСУМ 705). Немає терміна *паремія* і в енциклопедії “Українська мова”, а про одиниці, що входять до класу паремій, дізнаємося з гасла **пареміологія**: “прислів'я і приказки (вони становлять основну масу – до трьох чвертей – усього паремійного фонду), примовки, загадки, прикмети, “ділові” вислови, повір'я, “віщі” сни, ворожби, задачі, головоломки, скоромовки, пустомовки, замовляння, небилиці, нісенітниця, одномоментні анекдоти, казкові формули тощо” (ЕУМ 480). З цього тлумачення випливає, як і у фразеології, широке й вузьке розуміння пареміології.

Видається вартим ще раз підкреслити, що межа між прислів'ями й приказками є дуже хиткою, непевною, і це й досі позначається на лексикографічній практиці. Так, останній чеський словник прислів'їв “*Česká přísloví. Soudobý stav konce 20. století*” [4] включає одиниці, які є звичайними приказками, пор.: *Časy se mění, co bývalo není; Kdo nevěří, ať tam běží; Nějak bylo, nějak bude; Veselá mysl půl zdraví; Moudřejší ustoupí; Opatrnosti nikdy nezbyvá (Bit.Sch 15), Pospíchej pomalu; Škola základ života; Ticho před bouří; Všeho s mírou; Na každého jednou dojde (Bit.Sch 17), Sliby – chyby; Kdo utekl, vyhrál (Bit.Sch 18), Kdo šetří, ten má; Čas hojí všechny rány; Jedna lež plodí druhou (Bit.Sch 22) та ін. Для порівняння наведемо приклади з нового словника “Большой словарь русских поговорок” (2008) В.Мокієнка й Т.Нікітіної, у якому вміщено вислови, які за сучасною термінологією є скоріше фразеологізмами, ніж приказками, пор.: *съест собаку, бить баклуши, не видно ни зги, задать стрекача, отложить в долгий ящик, волка в пастухи поставит, быть в [полном] обладаніе* та ін. Зрештою, деякі вчені взагалі не визнають різниці між прислів'ями і приказками (ЕУМ 547).*

На нашу думку, термін “паремія” слід вважати гіперонімом стосовно термінів “прислів'я” і “приказка”. Це відповідає логіці його хронологічного становлення. Але оскільки переважна частина паремій – це прислів'я і приказки, то зі стилістичних міркувань можливе їх вживання як рівнозначних узагальнених

позначень – така практика в лінгвістичних дослідженнях відома [2, 63]. При цьому слід розрізняти терміни *паремійний* стосовно *паремія*, *пареміологія* – наука, що вивчає паремії, *пареміологічний* стосовно *пареміології*.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Даниленко Л.І.* Формування терміносистеми чеської пареміології у XV-XIX ст. (з деякими східнослов'янськими паралелями) // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур: Пам'яті академіка Леоніда Булаховського: Збірник наукових праць. – Випуск 11. – К., 2010. – С. 38-46; 2. *Єрмоленко С.С.* Мовне моделювання дійсності і знакова структура мовних одиниць: Монографія. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2006. – 384 с.; 3. *Телія В.Н.* Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1996. – 288 с.; 4. *Bittnerová D., Schindler F.* Česká přísloví. Soudobý stav konce 20. století. – Praha: Karolinum, 1997 – 315 s.; 5. *Čermák F.* Frazologie a idiomatika česká a obecná. – Praha: Karolinum, 2007. – 718 s.; 6. *Čechová M. a kol.* Čeština – řeč a jazyk. – Praha: ISV nakladatelství, 2000. – 407 s.; 7. *Slovník české frazeologie a jdiomatiky.* 4. Výrazy větné/ hlavní redakce František Čermák; autorský kolektiv František Čermák ... [et al.]. – 1. vyd. – Praha: Leda, 2009. – 1267 s.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ НАЗВ ДЖЕРЕЛ:

- ЕУМ** Українська мова. Енциклопедія. – 3-є вид., – К: Вид-во “Українська енциклопедія” імені М.П. Бажана, 2007. – 856 с.
- ВТСУМ** Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К, Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2001. – 1440 с.
- СУМ** Словник української мови. – Т. 6. – К.: Наук. думка, 1975. – 832 с.
- ЕСČ** Encyklopedický slovník češtiny / Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová. – Praha: Lidové noviny, 2002. – 604 s.
- Kott** Kott František Št. Česko-německý slovník zvláště grammaticko-frazeologický. – V Praze: František Šimáček, 1880. – Díl II. – 1269 s.
- PSN** Příruční slovník naučný / [hlavní redaktor Vladimír Procházka]. – Vyd. 1. – Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1962-1967. – D. III. – 1966. – 959 s.
- SČSA** Slovník českých synonym a antonym. – 1. vydání. – Brno: Lingea, 2007. – 573 s.
- SSJČ** Slovník spisovného jazyka českého / Zpracoval lexikografický kolektiv Ústavu pro jazyk český ČSAV pod vedením Boh. Havránka ... et.al. – D. II. – Praha: Academia, 1971. – 1191 s.
- Trav** Trávníček Fr. Slovník jazyka českého. – 4. vyd. – Praha: Slovanské nakladatelství, 1952. – 1801 s.

Дель Гаудіо С. (Неаполь, Італія)

Типологічні риси словотвору в італійській та українській мовах

Порівняльно-типологічні студії між італійською та українською мовами є обмеженими. Стаття пропонує розглянути деякі аспекти словотвору в зіставлених мовах.

Ключові слова: компаративістика, словотвір, італійська та українська мови.

Сравнительно-типологические исследования между итальянским и украинским языками -